

Eenheid en veelheid / Eenheid *in* veelheid

- het samenstellen van een gezangenbundel in een plurale liturgisch-muzikale cultuur: weerspiegeling van de veelheid of opdracht tot eenheid -

lezing gehouden op de studiemiddag *Toekomstmuziek* van de Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging op 24 april 2010 te Utrecht

Pieter Endedijk

Inleiding

Het is natuurlijk puur toeval dat de NSGV deze studiemiddag organiseert in de week van de 450^e sterfdag van Philipp Melanchthon.

Philipp Melanchthon (16 februari 1497-19 april 1560) was een belangrijk medewerker van Martin Luther en is, naast zijn belangrijke rol in de reformatie, de grondlegger van het moderne onderwijs in Europa.

Melanchthon stelde in opdracht van Karel V de 'Confessio Augustana' op, de Augsburgse Geloofsbelijdenis, in zijn poging om op de rijksdag van Augsburg (1530) godsdienstige conflicten bij te leggen. Karel V verzocht de beide partijen hun opvattingen schriftelijk naar voren te brengen. Alleen de hervormingsgezinden deden dat in de tekst die Philipp Melanchthon schreef.

Deze Augsburgse Confessie is sinds die tijd een belijdenisgeschrift van de Lutherse kerken, en sinds de vorming van de Protestantse Kerk in Nederland (2004) ook een van de belijdenisgeschriften van deze kerk.

Van de andere belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland, zijn, naast het Apostolicum en het Nicenum, de Drie Formulieren van Enigheid het bekendste; dat zijn: de Heidelberger Catechismus, De Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Dordtse Leerregels.

De Drie Formulieren van Enigheid kennen een defensief taalgebruik. Deze geschriften zijn dan ook een verdediging van de calvinistische geloofsleer. De Confessio Augustana kent een andere toon. Dit belijdenisgeschrift is een weergave van wat toen de hervormingsgezinden, d.w.z. de volgelingen van Luther, onder het katholieke geloof verstonden.

Daarom begint deze geloofsbelijdenis met de woorden: "Bij ons wordt geleerd..." en regelmatig wordt herhaald "Er wordt ook geleerd dat..."

Zo wilde Melanchthon, en met hem de Lutherse traditie, aangeven dat het levendmakende Woord van God niet in een confessioneel document wordt opgesloten, maar dat het mensen wil uitdagen in hun tijd de context aan te geven waar dat Woord zijn sporen trekt.¹

In het taalgebruik zeg je niet dat je deze Augsburgse Confessie 'belijdt', maar je bent deze confessie 'toegedaan'.

Ik wil graag een deel citeren uit een van de artikelen van deze Confessio Augustana:

Bij ons worden veel tradities instandgehouden, zoals de volgorde van de lezingen in de mis en feestdagen, die ertoe bijdragen dat de zaken in de kerk ordelijk verlopen. Maar ondertussen wijzen wij de mensen erop, dat een dergelijke leefwijze niet rechtvaardig maakt tegenover God, en dat men er geen zonde in moet zien als dergelijke zaken zonder problemen worden weggelaten. Deze vrijheid ten opzichte van menselijke gebruiken was de kerkvaders niet onbekend. Want in het oosten werd Pasen op een andere tijd dan in Rome gevierd. Toen de Romeinen vanwege die ongelijkheid het oosten van een schisma beschuldigden, werden zij er door anderen op gewezen dat zulke gewoonten niet overal hetzelfde hoeven te zijn. Irenaeus zegt: "Een verschil in vasten heft de eenstemmigheid in het geloof niet

---

¹ Belijdenisgeschriften voor de Protestantse Kerk in Nederland. Zoetermeer/Heerenveen 2004, blz.23

*op." En in Distinctio 12 wijst paus Gregorius erop dat een dergelijke verscheidenheid de eenheid van de Kerk geen schade doet."*²

Deze belijdenis zegt dus: wij doen het zo, maar het kan ook anders en dat is niet erg. Er wordt op gewezen dat men in verschillen, zoals de volgorde van de lezingen in de mis, de paasdatum, verschillende manieren van vasten, geen zonde moet zien.

Gregorius leert ons 'dat een dergelijke verscheidenheid de eenheid van de Kerk geen schade doet'.

Het leek mij aardig om vandaag dit citaat van Philipp Melanchthon, waarin hij op zijn beurt weer Gregorius aanhaalt, als opmaat te gebruiken. Het zet de toon.

Ik dank de vereniging die zich naar deze paus noemt hartelijk voor de uitnodiging om hier over eenheid en veelheid te spreken. Ik ben niet Rooms-Katholiek, ik voel me wel katholiek en tevens de lutherse traditie toegedaan.

Daarom lijkt het mij goed om met Gregorius en Melanchthon te stellen dat *verscheidenheid de eenheid van de kerk geen schade doet*.

Ik wil eerst bij de woorden 'eenheid' en 'veelheid' stil staan, om vervolgens te proberen deze op elkaar te betrekken, en verder te zoeken naar een antwoord op de vraag hoe wij in het liedboekproject dit gestalte geven.

Kernvraag is: Wat betekent het om een liedbundel samen te stellen in een plurale liturgisch-muzikale cultuur, waarbij niet alleen binnen één kerkgenootschap grote verschillen zijn, maar ook tussen de deelnemende kerken.

Eenheid

Het begrip 'eenheid' moet eerst nader worden uitgelegd, omdat het allerlei misverstanden kan oproepen.

Het begrip 'eenheid' is ook van belang omdat het in de kerkorde van de PKN in verband gebracht wordt met een liedboek:

*De generale synode bevordert de eenheid in de kerk door (...) het aanbieden van een of meer psalm- en gezangboeken.*³

en omdat in de besluitvorming in 2007 dit begrip ook aan de orde was:

Een nieuw liedboek behoort uitdrukking te zijn van de identiteit van de Protestantse Kerk en daarbij rekening te houden met de diverse taalvelden en muziekculturen binnen die kerk.

*Een nieuw liedboek is van belang voor de eenheid van de kerk.*⁴

Hier wordt eenheid in relatie gebracht met diverse taalvelden en muziekculturen.

Eenheid is niet hetzelfde als uniformiteit. Dat zou betekenen dat voor de liederen die in een nieuw liedboek worden geselecteerd sprake zou moeten zijn van één taalstijl, één muziekstijl en wellicht ook één theologie.

In 2007 verscheen het boek *Wij zijn ook katholiek*, met als ondertitel: *Over protestantse katholiciteit*.⁵ In dat boek schrijft Eddy van der Borgh in een hoofdstuk over 'Oecumene en katholiciteit':

*Theologiseren over de katholiciteit van de kerk kan alleen op een echt katholieke manier. Dat wil zeggen: door de grenzen van de theologie van de eigen denominatie, de eigen confessie en de eigen context te overschrijden en zich open te stellen voor het verstaan van het katholieke gehalte van de kerk. Dit kan gebeuren in het vertrouwen dat de heilige Geest niet alleen tot de eigen groep spreekt, maar ook tot andere gelovigen in andere contexten en christelijke tradities.*⁶

Inmiddels is enkele keren het woord 'traditie' gevallen.

Traditie is geen stolsel van gedachten, gebruiken en gewoonten, maar is een dialoog tussen mij en dat wat door anderen naast mij en voor mij wordt aangereikt. Dat is de

² Confessio Augustana, Artikel XXVI, a.w., blz.42-43

³ Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland, ordinantie 5-9-1

⁴ Besluitenlijst Generale Synode PKN, 20 april 2007

⁵ J.Kronenburg en R.de Reuver (red.), *Wij zijn ook katholiek – Over protestantse katholiciteit*, Heerenveen 2007

⁶ a.w., blz. 173

kerk van alle eeuwen en alle plaatsen. Of met de gedachten van de Augsburgse Confessie: ik word uitgedaagd om in mijn tijd de context te zoeken en aan te geven om het levendmakende Woord van God op het spoor te komen. Dat kan alleen als ik de sporen zie die vóór mij en naast mij getrokken worden. Eenheid is een dialoog.

Veelheid en verscheidenheid

Wat betreft 'veelheid' zou ik liever willen spreken over 'verscheidenheid'.

Natuurlijk, er is een veelheid aan liederen ontstaan, maar juist de verscheidenheid bepaalt ons bij de vragen waar we ons vandaag op richten.

Het is de toegenomen pluraliteit of pluriformiteit waardoor er een spanningsveld is ontstaan tussen eenheid en verscheidenheid.

In het citaat van Van der Borght wordt gesproken over het overschrijden van de grenzen van de eigen denominatie.

In de protestantse kerken is dat t.a.v. de discussie over het kerklied nauwelijks van de grond gekomen. Daarbij bedoel ik in het bijzonder ook het gesprek tussen vertegenwoordigers van de verschillende stromingen die in de ISK-nota worden onderscheiden, maar bewust niet gescheiden.⁷

Ze worden benoemd met de termen:

- oecumenisch-protestantse spiritualiteit
- klassiek-gereformeerde spiritualiteit
- de evangelische beweging
- de basisbeweging.

Op het gebied van het kerklied was er nauwelijks een gesprek tussen deze stromingen is er nauwelijks. Er is eerder sprake van een loopgravenoorlog, waarbij elke discussie angstvallig wordt vermeden.

Maar in de opzet van de redactionele arbeid voor het liedboek zijn we bewust niet uitgegaan van die verschillende stromingen door elke stroming de ruimte te geven een bepaald aantal liederen in te brengen. Dan zou er zeker sprake zijn van verscheidenheid, maar niet van eenheid.

Voor de redactionele arbeid zijn acht werkgroepen geformeerd, overeenkomstig de acht aandachtsvelden zoals benoemd in de nota *Een nieuw liedboek*⁸ en in het artikel in het Gregoriusblad is geciteerd.⁹

Die werkgroepen zijn niet geformeerd met het oog op de verscheidenheid in, maar juist vanwege de veelheid aan materiaal. Die aandachtsgebieden zijn niet strikt te scheiden. Zo kan een lied in twee of meer werkgroepen aan de orde komen.

Bij de samenstelling van de werkgroepen is gelet op spreiding van deskundigheden (theologen/kerkmusici/hymnologen/liturgisten/taalkundigen), van leeftijd, van kerkelijke achtergrond, ook binnen de geledingen van de kerken en een zo evenwichtig mogelijke verdeling van mannen en vrouwen.

Door uit te gaan van de deskundigheid van mensen – leden van redactie en redactionele werkgroepen nemen niet deel namens een kerk, stroming of geleding, maar wel vanuit een bepaalde kerk, geleding of stroming – hoopten we dat in het redactioneel proces het werkelijke debat over elk lied afzonderlijk gevoerd kan worden, door de taal, de muziek en de theologie van het lied aan de orde te stellen.

In die debatten zoeken we naar consensus over een lied. Dat blijkt aardig te lukken, maar we vragen dan wel van deze mensen een meervoudige loyaliteit: loyaal aan je eigen deskundigheid en spiritualiteit én je kunnen verplaatsen in de ander.

Of zoals ik van Johan van Dommele, v.m. organist van de Eusebiuskerk te Arnhem, eens leerde, toen we over de rol van voorgangers en kerkmusici spraken in die verscheidenheid in liederen: "Het kan zijn dat je voor een ander een deur open doet waar je zelf niet doorheen wilt gaan".

Praktisch: het moet mogelijk zijn dat je over een lied zegt: "het is niet mijn lied, maar wel goed voor de kerk".

---

⁷ ISK-nota *Een nieuw liedboek*, paragraaf B-3

⁸ ISK-nota *Een nieuw liedboek*, paragraaf A-1-III

⁹ Martin Hoondert, *Toekomstmuziek*. Gregoriusblad, jaargang 134, nr. 1, maart 2010, blz. 6

Omgaan met verscheidenheid

De verscheidenheid is een gegeven. Hoe ga je daarmee om?

Actueel is de kwestie van de inperkende lijst van goedgekeurde liturgische gezangen, wat geworden is tot het weigeren van liederen in de uitgaven van zondagsmissaaltjes.

Ik kan u verzekeren dat ook in protestantse kringen deze kwestie wordt gevolgd. Dat merk ik zowel tijdens de bijeenkomsten van de redactie en de redactionele werkgroepen als op gemeenteavonden in het land.

Men wil graag weten hoe het nu precies zit, maar men deelt ook de zorgen vanwege geliefde en gewaardeerde liederen die een plaats worden ontzegd.

Deze kwestie staat in dat spanningveld tussen eenheid en verscheidenheid.

Is het beleid van de R.K. Kerk nu wezenlijk anders dan de werkwijze in de protestantse kerken, in het bijzonder in de redactionele arbeid voor het nieuwe liedboek?

Als ik de instructie *Liturgiam authenticam* goed versta, dan gaat het er niet om bepaalde liederen uit te sluiten, maar juist om liederen aan te wijzen. Dus geen negatieve selectie, maar een positieve selectie.¹⁰

Anders gezegd: er wordt een kernverzameling van liederen aangewezen, waarvan de Kerk het waardevol vindt dat deze in liturgische vieringen een plaats kunnen krijgen. Andere liederen worden niet uitgesloten.

Feitelijk werken wij voor de protestantse kerken ook zo. Met het samenstellen van het liedboek wijzen wij een kernverzameling aan, waarvan gezegd kan worden: deze verzameling willen we beschouwen als een gemeenschappelijk bezit, als gemeenschappelijk liedgoed. Dat wil niet zeggen dat kerkelijke gemeenten alle liederen moeten zingen (dat gebeurt met het huidige Liedboek ook niet) en er wordt ook niet gezegd dat andere liederen bij voorbaat gediskwalificeerd zijn.

Gemeenten zullen na 2012 ook wel weer zelf gekozen materiaal gebruiken.

Het is trouwens een illusie te denken dat met de moderne middelen als computer, kopieerapparaat en beamer je kunt voorkomen dan andere dan de aangewezen liederen in een viering worden gezongen.

Wel hopen wij dat bij verschijnen van het liedboek in 2012 men niet begint met het checken welke liederen men mist, maar dat men zich wil laten verrassen en verrijken met wat wordt aangeboden.

Ik zou tegen alle gemeenten willen zeggen: begin er maar mee, probeer het er eens mee te doen.

Ik neem de vrijheid om enkele kritische kanttekeningen te plaatsen bij de werkwijze van de bisschoppelijke censoren.

Ik beschouw het als onmogelijk dat in onze tijd een enkeling een oordeel velt over een lied. Wij merken dat in werkgroepen en redactie – in totaal zijn daarbij zo'n 70 mensen betrokken – door met elkaar in debat te gaan meningen worden gevormd en aangescherpt. Het komt voor dat een enkeling op een bepaald aspect in een lied wijst waardoor anderen hun mening aanpassen of veranderen. Het komt zelfs voor dat de algemene gedachte over een lied – positief of negatief – door één opmerking volledig kantelt. Maar zo bereiken wij wel door het gesprek, meestal, consensus over een lied. Een tweede bezwaar tegen de werkwijze van de bisschoppelijke censoren is dat liederen alleen op hun theologische inhoud worden beoordeeld. Daarmee worden liederen langs een dogmatische meetlat gelegd. Wij zijn van mening dat niet alleen de theologische betekenis van een lied, maar ook andere factoren een rol spelen en dat deze in relatie staan met elkaar en elkaar beïnvloeden.

Daarmee kom ik bij de aandachtspunten bij het selecteren van liederen.

Uitgangspunten bij het selecteren van liederen

In de ISK-nota is te lezen dat *aan liederen – willen ze voor opname in de bundel in aanmerking komen – minimale eisen gesteld mogen worden wat betreft tekst, muziek, liturgische functionaliteit en theologie.*¹¹ Toch heeft men er niet voor gekozen om vooraf

¹⁰ zie *Liturgiam authenticam*, nr.108, zoals geciteerd in: *Liturgische documentatie*, deel 5 – bijlage bij het *directorium voor de Nederlandse kerkprovincie*. 's-Hertogenbosch 2008, blz. 59

¹¹ ISK-nota een nieuw liedboek, paragraaf A-IV-3

selectiecriteria op te stellen. Men vertrouwde erop *dat de beoogde gekwalificeerde en breed samengestelde redactiecommissie gaandeweg het redactieproces de selectiecriteria nader zal ontwikkelen, preciseren en toepassen.*

Dat ontwikkelen van selectiecriteria is inmiddels aardig gelukt, hoewel we liever over aandachtspunten of uitgangspunten spreken dan over criteria.

We onderscheiden primaire en secundaire criteria.

Een lied moet op alle primaire criteria positief scoren om voor opname in aanmerking te komen.

Dat zijn:

- taal
- muziek
- relatie woord-toon
- theologie
- liturgische functionaliteit

Daarnaast gelden ook secundaire criteria, die de motivatie om een lied voor te dragen kunnen versterken.

Dat zijn:

- internationale betekenis
- historische betekenis
- beschikbaar kerkmuzikaal repertoire
- emotionele betekenis (geliefdheid)
- toegankelijkheid van de bundel als geheel

Nu blijkt dat we met die aanduiding van vier stromingen niet zoveel kunnen beginnen. Je kunt zeggen of herkennen dat een lied tot een bepaalde stroming behoort, maar wat wil je daar feitelijk mee zeggen.

Deze indeling in vier stromingen is weinig vruchtbaar voor het gesprek over liederen gebleken.

In het boek *Liturgie op maat*, over vieren in het spanningsveld van eenheid en veelkleurigheid, heb ik in het hoofdstuk *Een nieuw liedboek in een veranderd liturgisch landschap* een voorstel gedaan voor een andere indeling van het liturgisch-muzikale repertoire.¹² E.e.a. in navolging van Siem Groot en Martin Hoondert die hier ook eerder over schreven en spraken.¹³

Ik onderscheid drie genres, die alle drie in de liturgie recht van spreken hebben, misschien niet in elke liturgie, en dus ook herkenbaar mogen zijn in een nieuw liedboek:

- traditionele kerkmuziek
- rituele kerkmuziek
- populaire kerkmuziek

In de *traditionele kerkmuziek*, de *musica sacra*, staat de intrinsieke betekenis van tekst en muziek voorop.

In de *rituele muziek* is niet de muziek maar de liturgie het uitgangspunt. Er wordt om een duidelijke visie op liturgie gevraagd, waarbij het gaat om de rituele functie van de muziek en de relatie tussen vorm en functie.

Bij de *populaire kerkmuziek* staat niet de muziek of de liturgische functie centraal, maar er wordt uitgegaan van de werking ervan. De beleving staat hier voorop. Criterium is of 'het werkt'. Dat vraagt om muziek die direct toegankelijk is voor zanger en luisteraar.

---

¹² Pieter Endedijk, *Een nieuw liedboek in een veranderd liturgisch landschap*, in Louis van Tongeren (red.), *Liturgie op maat – Vieren in het spanningsveld van eenheid en veelkleurigheid*. Heeswijk 2009, blz. 166vv.

¹³ Siem Groot, *Een wirwar van stromen – Typering van liturgisch-muzikale uitgave*, Gregoriusblad, jaargang 130, nr. 1, maart 2006, blz.26-27. Martin Hoondert hield op 27 februari 2009 een lezing voor de samenstellers van het liedboek, met de titel *Het liedboek of een liedboek – over liturgisch-muzikaal bricoleren in de context van transformeerden religiositeit*. Een schriftelijke neerslag van de lezing is opgenomen in *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek*, deel 25 (2009), blz.71-85. Deze lezing is ook via internet te raadplegen: <http://rjh.ub.ruu.nl/index.php/jvlo/article/viewFile/999/945>

Bij populaire kerkmuziek denk ik niet in de eerste plaats aan lichte muziek en de indeling van een lied is ook subjectief.

Een en ander heb ik verder uitgewerkt in het hoofdstuk in het genoemde boek *Liturgie op maat*.

Waarom ik liever met deze indeling werk dan met de vier genoemde stromingen is, omdat ik merkte dat wij regelmatig niet toekonden met de scheiding tussen de primaire en de secundaire aandachtspunten. De verschillende aandachtspunten staan in relatie tot elkaar, niet alleen de primaire onderling, maar ook de primaire en de secundaire.

In de *traditionele kerkmuziek* zal de tekst en de muziek naar inhoudelijke en technische maatstaven worden beoordeeld. Maar ook historische aspecten en kerkmuzikaal repertoire kunnen zwaar wegen.

In de *rituele kerkmuziek* zal vooral de vraag naar de liturgische functionaliteit essentieel zijn.

Bij de *populaire kerkmuziek* weegt de bekendheid, de geliefdheid zwaar.

Eenheid *in* veelheid, eenheid *in* verscheidenheid

De veelkleurigheid in liturgische vormgeving vraagt erom dat deze drie genres vertegenwoordigd mogen zijn.

Niet alles zal overal gezongen worden. De kleur van gemeente of parochie, het karakter van de viering bepalen de selectie.

Als we ons bewust zijn van die verscheidenheid zal het ons veel minder moeite kosten om diversiteit in het kerklied te aanvaarden.

Of zoals Melanchthon leerde: een bepaalde praktijk maakt een mens niet rechtvaardiger tegenover God.

Bij de samenstelling van het nieuwe liedboek is niet alleen de traditionele kerkmuziek uitgangspunt. Als liturgie bovenal gezongen liturgie is, vraagt dit om veel meer dan het strofische lied uit de schat van de kerk der eeuwen. Evengoed zal er ruimte moeten zijn voor het genre van de populaire kerkmuziek, waardoor de zanger zich direct aangesproken weet, zonder dat de primaire eisen die aan een lied worden gesteld uit het oog worden verloren.

Van de samenstellers wordt gevraagd de liturgische en muzikale diversiteit te herkennen, te erkennen en te respecteren én dit vanuit hun eigen deskundigheid als theoloog, musicus of taalkundige te blijven benaderen.

Gregorius en Melanchthon stellen ons gerust: *verscheidenheid doet de eenheid van de kerk geen schade*.

Pieter Endedijk is coördinator van het project nieuw liedboek